

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
PARKEN EN TUINEN

N°009
DECEMBER 2013

Archieven en landschaps- architectuur

EEN GROENE WANDELING DOOR DE RENÉ PECHÈRE BIBLIOTHEEK

ERIC HENNAUT

Kunsthistoricus, René Pechère Bibliotheek

Het onderhoud van een beschermd tuin organiseren, een restauratieproject voorbereiden, grondig historisch onderzoek verrichten ... zonder archiefbronnen is dit allemaal moeilijk te verwezenlijken. De René Pechère Bibliotheek, die in 1988 in Brussel werd opgericht, was een van de eerste instellingen in Europa die zich op de geschiedenis van de landschapsarchitectuur toespitsten. Ze wil niet alleen een gespecialiseerde bibliotheek zijn, maar ook een zo groot mogelijke verscheidenheid van archieven die met alle belangrijke aspecten van de landschapsarchitectuur verband houden, verzamelen en ontsluiten.

landschapsarchitectuur.¹ Mooie grafische documenten gewijd aan parken en tuinen -in waterverf uitgevoerde plannen, perspectieftekeningen, tekeningen, gravures van prestigieuze sites- hebben al altijd een grote aantrekkingskracht uitgeoefend. Sommige, zoals de bekende *Red Books*-manuscripten die Humphry Repton eind 18de, begin 19de eeuw voor zijn cliënten maakte, zijn gegeerde verzamelobjecten geworden. Tegelijk hebben veel private of publieke opdrachtgevers generaties lang het archiefmateriaal van talloze parken en tuinen bewaard. Daarbij hebben in de meeste landen befaamde ontwerpers, of hun erfgenamen, hun professionele archieven toevertrouwd aan instellingen die voor de bewaring ervan konden instaan: bibliotheken, musea, universiteiten, archiefcentra...

Door het bijzonder vluchtige karakter van plantaardig materiaal in vergelijking met de meeste traditionele artistieke dragers -slechts enkele weken voor perken met eenjarige bloemen, zelden meer dan twee eeuwen voor soorten die langer overleven- spelen deze archieven een heel belangrijke rol in het materiële of virtuele voortbestaan van de voortbrengselen van de

Toch zijn er enorme, onherstelbare verliezen geleden, in het verre zowel als recente verleden. In 1982 werd het Charter van Florence voor de Bescherming van Historische Tuinen uitgevaardigd. Voor de restauratie van een historische tuin beveelt dit handvest "de verzameling van alle documenten" aan met betrekking tot deze en analoge tuinen, "om het wetenschappelijke karakter van de ingreep te verzekeren" (artikel 15). Helaas verwijst

Jules Buyskens, *Monsieur Van Buuren. Avenue Leo Errera, à Uccle. Quatrième Projet de Jardin, 12 octobre 1927.* Afdruk op papier bijgewerkt met kleurpotlood en met aanwijzingen in grafieterts, 67 cm x 60 cm (© René Pechère Bibliotheek, fonds Jules Buyskens).

het charter niet expliciet naar de cruciale rol van archieven –de term komt zelfs niet eens voor in het document– noch naar de manier waarop archieven worden gebruikt of hoe belangrijk hun conservatie is. Vreemd genoeg wordt er geen enkel verband gelegd tussen het behoud van historische tuinen en het behoud van hun archieven. Het idee van een coherent beleid voor het verzamelen, bewaren, inventariseren en verspreiden van archieven met betrekking tot de landschapsarchitectuur vond pas heel recent ingang, en met een belangrijke vertraging ten opzichte van het domein dat er het dichtste bij aanleunt, namelijk de architectuurarchieven.²

De René Pechère Bibliotheek werd in 1988 in Brussel opgericht op initiatief van René Pechère zelf (1908-2002), die wou vermijden dat de boeken die hij gedurende zijn hele carrière had verzameld verspreid zouden raken. Deze bibliotheek was in Europa een van de eerste instellingen die zich overwegend op de geschiedenis van parken en tuinen toespitsten. Door de bibliotheek tegelijkertijd een uitzonderlijke verzameling van publicaties én al zijn professionele archieven toe te vertrouwen, legde de landschapsarchitect meteen haar dubbele roeping vast als gespecialiseerde openbare bibliotheek en archiefcentrum.³

Het bewaren van de persoonlijke archiefbestanden van landschapsarchitecten speelt in dit alles een essentiële rol, want in tegenstelling tot architectuurprojecten is het voor de aanleg van een tuin of een privépark niet vereist vooraf plannen in te dienen die door de lokale administratie worden bewaard. Maar hoewel deze persoonlijke archieven het hart van de verzamelingen vormen, kunnen ze niet alle belangrijke aspecten van de geschiedenis van deze discipline in België documenteren, vooral nu talrijke grote archiefbestanden verdwenen zijn. Het lijkt dan ook aangewezen ze aan te vullen met andere soorten archieven waarvan het behoud niet verzekerd is: deze van tuinaannemers, waarin zich meestal kopieën van plannen van de landschapsarchitect bevinden⁴, archieven van eigenaars die hun eigen

Afb. 1

Ernest de Ganay, manuscript van het boek *André Le Nostre 1613-1700*, Vincent, Fréal & Co, Parijs, 1962 (© René Pechère Bibliotheek).

tuin hebben ontworpen, archieven van landbouwkundig ingenieurs die aan debatten over landschapsaesthetiek hebben deelgenomen, archieven van wedstrijden... Het is ook nuttig de persoonlijke archieven te verzamelen van auteurs die zich hebben gewijd aan de geschiedenis van parken en tuinen of aan een theoretische bespiegeling ter zake. René Pechère luidde deze praktijk in door de belangrijkste manuscripten van zijn vriend, graaf Ernest de Ganay (1880-1963) (afb. 1), te verzamelen en ze aan de Bibliotheek na te laten. De Ganay schreef talrijke werken over de geschiedenis van tuinen. Recent verwierf de Bibliotheek ook de archieven van Charles Neuray (1926-1993), de auteur van de naslagwerken *Architecture des Parcs et Jardins* (1973) en *Des Paysages. Pourquoi? Comment?* (1982).

Beroeps- en cultuurverenigingen vormen een ander interessant onderzoeks-terrein. De Bibliotheek verzekert de bewaring en het beheer van de archieven van de IFLA (*International Federation of Landscape Architects*) en van het *Comité International des Jardins et des Sites Historiques* ICOMOS-IFLA, twee instellingen die René Pechère heeft helpen oprichten en waarvan hij een van de eerste voorzitters was.⁵

GRAFISCHE DOCUMENTEN

Het grafische document geldt algemeen als de drager die het creatieve werk van de ontwerper het beste weergeeft. Het heeft dan ook een symbolisch karakter gekregen, zowel binnen de professionele wereld als bij een breder publiek. Door deze symbolische dimensie, die

Afb. 2a

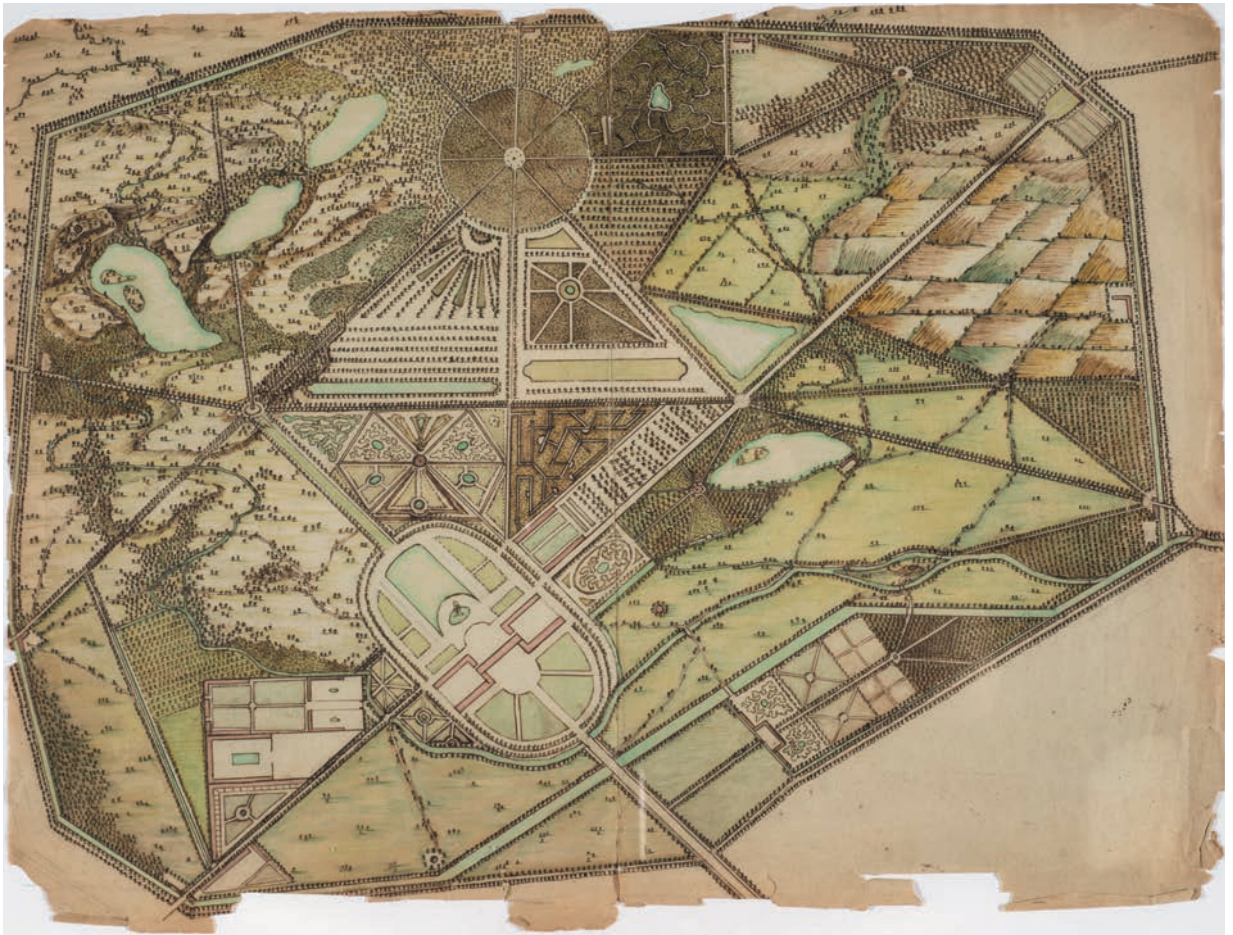
Jules Buysens, M. Ed. Wiener. Château des Fougères à Boitsfort. *Projet d'agrandissement et d'aménagement du Parc, réalisé en 1906-1907.* Oost-Indische inkt en waterverf op sterk papier, 72,5 cm x 85,5 cm (© René Pechère Bibliotheek, fonds Jules Buysens).

Afb. 2b

Jules Buysens, M. Ed. Wiener. Château des Fougères à Boitsfort. *Projet de transformation et d'agrandissement du Parc. Plan d'exécution, ca. 1906-1907.* Oost-Indische inkt, kleurinkt en waterverf op sterk papier, 72,5 cm x 85,5 cm (© René Pechère Bibliotheek, fonds Jules Buysens).

Deze bijzonder verzorgde documenten lijken op voorstellingsplannen die bestemd zijn voor de opdrachtgever. Meer waarschijnlijk gaat het echter om tekeningen die gemaakt werden na de uitvoering van de werken, misschien voor een tentoonstelling.

Afb. 4

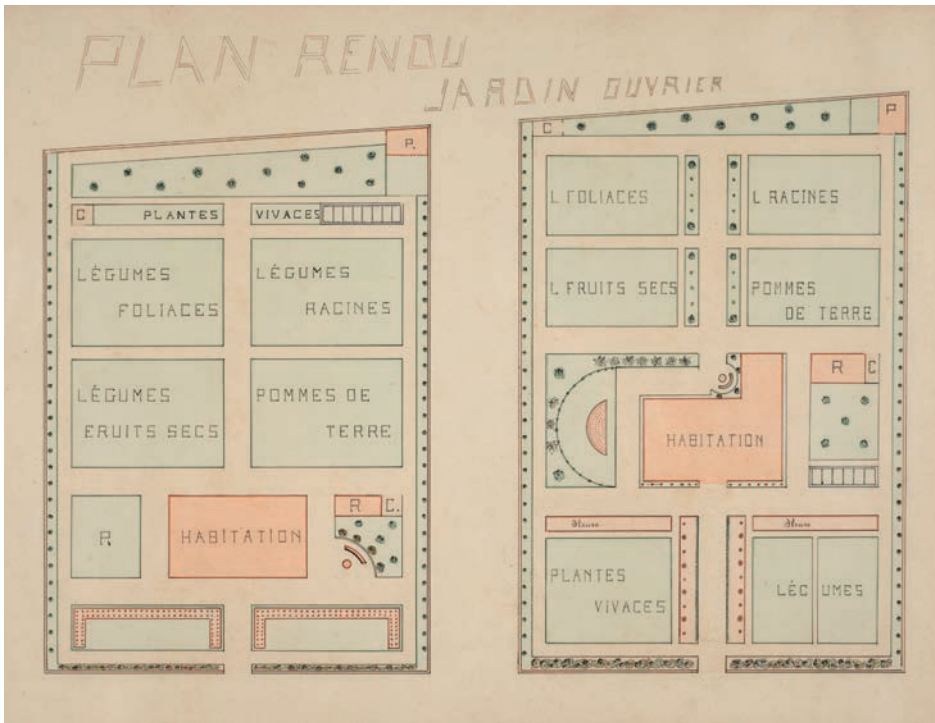
Plan van een park, niet gesignd, niet gedateerd, eind 18de eeuw? Bruine inkt en waterverf op vergépapier, 38 cm x 48 cm (©René Pechère Bibliotheek).

nog wordt versterkt door de formele aantrekkingskracht van veel plannen en tekeningen, ergens tussen het archiefdocument en het kunstwerk in, geven de bewaargevers grafische documenten vaak een voorkeursbehandeling, ten koste van andere elementen die minder belangrijk worden geacht (geschreven archieven, professionele documentatie, maquettes). Veel archiefbestanden bestaan (helaas) bijna uitsluitend uit al dan niet volledige reeksen plannen.

Hoewel ze doorgaans makkelijk te interpreteren lijken, vereisen ze een nauwgezette 'filologische' en hermeneutische benadering, wil men alle stappen in het scheppingsproces kunnen reconstrueren en het restauratieproces nauwkeurig documenteren.

Elk document, elk type drager en elke techniek -papier, schetspapier, calqueerpapier, calqueerpapier gekleefd

op papier, reproducties volgens diverse procedés in positief of negatief, op papier of op wasdoek; Oost-Indische inkt, gekleurde inkt, grafieterts, kleurpotlood, houtskool, aquarel (afb. 2 en afb. 3), gouache... -allemaal zijn ze verbonden aan een specifiek moment in de ontwikkeling van het project. En allemaal hebben ze een welbepaalde bestemming -de opdrachtgever, een medewerker van het agentschap, een bedrijf dat aan de uitvoering meewerkt, de administratie- die zo nauwkeurig mogelijk moet worden geïdentificeerd. Deze identificatie op basis van onvolledige of onbestaande gegevens is niet altijd even makkelijk. Tot aan de veralgemening van de genormaliseerde cartouches na de Tweede Wereldoorlog bleven de (bijna) blinde plannen talrijk. Ook de ogenschijnlijke eenvoud van de nummers en data vereist een omzichtige

Afb. 5

Paul Christiaens, theoretische studie voor volkstuinten, zonder datum, ca. 1940. Oost-Indische inkt, waterverf en kleurpotlood op sterk papier, 55 cm x 73 cm (© René Pechère Bibliotheek, fonds Paul Christiaens).

Afb. 6

Edmond Galoppin, *Plan du Parc de Ronchine appartenant au Comte Dumonceau de Berghendael*, 25 september 1910. Oost-Indische inkt en waterverf op sterk papier, 80 cm x 124 cm (René Pechère Bibliotheek). Het plan werd ontdekt in de archieven van Jules Buysens, die ook een project voor de site uitvoerde.

benadering. We weten immers dat het nummer vaak verwijst naar een onderwerp en naar een voorstellingswijze -perspectieftekening, plan, doorsnede, details...- veeleer dan naar een individueel document, en dat een plan dit nummer dan doorheen de opeenvolgende versies bewaart. De praktijk van de reproductie op basis van eenzelfde, geleidelijk bijgewerkte calque leidt vaak tot een discrepantie tussen de vermelde datum (die niet is bijgewerkt) en het reële tijdstip waarop het document is uitgevoerd.

De plannen volgen meestal het verloop van het project (afb.4 en afb.5). Tot recent waren opdrachtgevers of landschapsarchitecten zelden bereid te betalen voor een precieze opmeting van de verwezenlijkte toestand ('as-built'). Zo ook zijn de plannen die in de oudere tijdschriften verschenen doorgaans documenten opge maakt voor het einde van de werken (en soms zelfs voor het begin van de uitvoering!), met al dan niet aanzienlijke verschillen tegenover de uitge-

Vaak zien we dat de gedrukte drager een middel is om een ideale toestand voor te stellen waaruit de auteur alles verwijderd wat hij als toevalligheden in de bouwgeschiedenis beschouwt: eisen van de opdrachtgever, geldgebrek, tijdgebrek, de grilligheid van het terrein ...

voerde versie. Vreemd genoeg is de opmeting die plaatsvindt voor een latere ingreep door een andere landschapsarchitect nog de meeste betrouwbare informatiebron voor de oorspronkelijke staat van een park of tuin die enkele decennia eerder werd ontworpen. Dit is een verschijnsel waarmee veel restaurateurs of onderzoekers vertrouwd zijn, en het noopt tot voorzichtigheid wanneer we het historische belang van een archieffonds moeten evalueren om er eventueel een criterium voor behoud of verwijdering van te maken. Een fonds van inhoudelijk of grafisch middelmatige ontwerpen kan toch van groot belang blijken dankzij de opmetingen die het bevat.

Documenten die speciaal zijn hertekend met het oog op publicatie aan het einde van de werken zijn niet noodzakelijk waarheidsgetrouwer. Vaak zien we dat de gedrukte drager een middel is om een ideale toestand voor te stellen waaruit de auteur alles verwijderd wat hij als toevalligheden in de bouwgeschiedenis beschouwt: eisen van de opdrachtgever, geldgebrek, tijdgebrek, de grilligheid van het terrein ... De grens tussen het theoretische ontwerp, het ideale ontwerp en het uiteindelijk uitgevoerde ontwerp is soms bijzonder onduidelijk. Dat geldt met name voor oude zichten en plannen van sites die een ingrijpende evolutie hebben ondergaan. Zelfs de miniemste archiefbron kan dan nuttig zijn om te proberen de aard van een document te bepalen.

De plannen en tekeningen die het bureau van de landschapsarchitect maakt, worden vermengd met -soms overvloedige- 'exogene' documenten. Die vallen in twee categorieën uiteen: documentaire elementen verzameld met het oog op de uitwerking van het project (kaarten op verschillende schalen, kadasterplannen, landmeetkundige opmetingen, plannen van de bestaande gebouwen ...) en documenten opgesteld door de bureaus en ondernemingen die al dan niet direct bij de uitvoering van de werken betrokken

zijn (betonnen funderingen, zwembad, verlichting ...). Gelukkig wil het toeval soms dat originele plannen ook overeenstemmen met een eerdere uitvoeringsfase van de site (afb. 6). Dergelijke plannen behoren dikwijls tot de oudste en zeldzaamste documenten binnen de verzamelingen.

..... GESCHREVEN ARCHIEVEN

Meestal zijn geschreven archieven het eerste type document dat van de hand wordt gedaan door de erfgenamen, of zelfs door de auteur van het project, wanneer er plaatsgebrek dreigt. De projecten waarvan volledige geschreven archieven zijn bewaard -en dat is

het geval voor een groot deel van de dossiers van René Pechère- doen ons beseffen hoe essentieel deze wel zijn om werken van landschapsarchitecten écht te begrijpen. De dossiers voor de projecten van René Pechère, zoals die van de meeste landschapsarchitecten van eind 19de, begin 20ste eeuw, zijn doorgaans onderverdeeld in categorieën die specifieke informatie bevatten: briefwisseling, contract, bestek, meetstaten, plantenlijsten, verslagen van werfbezoeken, financiële documenten (facturen, prijsoffertes, rekeningen), persoonlijke notities.

Via de briefwisseling kunnen we het verloop van het hele project gedetailleerd volgen en de respectieve rol van de bouwmeester, de opdrachtgever en de materiële beperkingen afbakenen. De plantenlijsten vormen dan weer een waardevolle aanvulling op de partiële indicaties op de plannen en in de briefwisseling. Facturen zijn in veel gevallen de enige elementen die aantonen dat een gepland werk daadwerkelijk is uitgevoerd. Beter dan herinneringen, met een twijfelachtige objectiviteit, verheldert de boekhouding van het bureau on dubbelzinnig de functie en het belang van elke medewerker binnen het project. In de dossiers van Pechère verschaffen de losse notities die hij tijdens de eerste contacten met de opdrachtgever en de site maakte vaak een synthese van gegevens die nodig zijn om de intenties van de auteur te achterhalen. Dikwijls duurt de relatie tussen het bureau en de eigenaar nog vele jaren na het beëindigen van de oorspronkelijke werken voort en wordt ze het voorwerp van een apart onderhoudsdossier.

Naast projectdossiers bevatten de archieffondsen ook dossiers in verband met andere facetten van de professionele activiteit van de landschapsarchitect die van cruciaal belang kunnen zijn om zijn aanpak te begrijpen: onderwijs, lidmaatschap van beroepsverenigingen (afb. 7), lezingen, publicaties, de organisatie van tentoonstellingen, expertises, studiereizen, enzovoort.

FÉDÉRATION INTERNATIONALE DES ARCHITECTES-PAYSAGISTES
INTERNATIONAL FEDERATION OF LANDSCAPE ARCHITECTS

CONSTITUTION

1 - TITRE.

Le titre de la Fédération est: Fédération internationale des Architectes-Paysagistes. (International Federation of Landscape Architects.) The abbreviation shall be I.F.L.A. in all languages.

2 - BUT.

La Fédération a pour but l'étude et le progrès de l'Art des Jardins et du Paysage dans toutes les parties du monde.

3 -

La Fédération n'a aucun but politique.

4 - MEMBRES.

Chaque nation ne peut être représentée au sein de la Fédération que par une seule Société d'Architectes-Paysagistes reconnue officiellement.

Les membres individuels ne peuvent être admis que pour les pays qui n'ont pas de Société d'Architectes-Paysagistes. Ces membres devront s'efforcer de constituer aussitôt que possible une Société Nationale pour agir en leurs noms.

Toutefois le Conseil de la Fédération peut élire tel membre individuel qu'il juge bon.

Chaque candidature de membre individuel devra être accompagnée de certificats et de références prouvant que le candidat est réellement Architecte-paysagiste.

5 -

Nulle Société Nationale d'architectes-paysagistes ne peut faire partie de la Fédération sans avoir été admise par les deux tiers des voix des membres du Conseil.

6 - DIRECTION.

La direction de la Fédération est confiée à un Conseil comprenant:

Un président, pas plus de Sept Vice-présidents, un secrétaire, un trésorier honoraire, et des conseillers élus. Le président sortant reste membre du Conseil. et un secrétaire général.

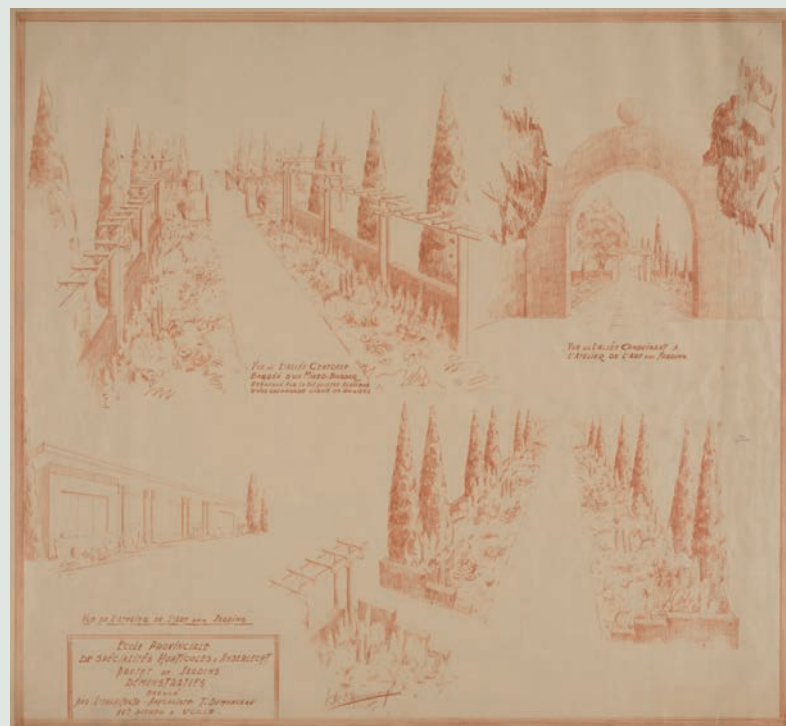
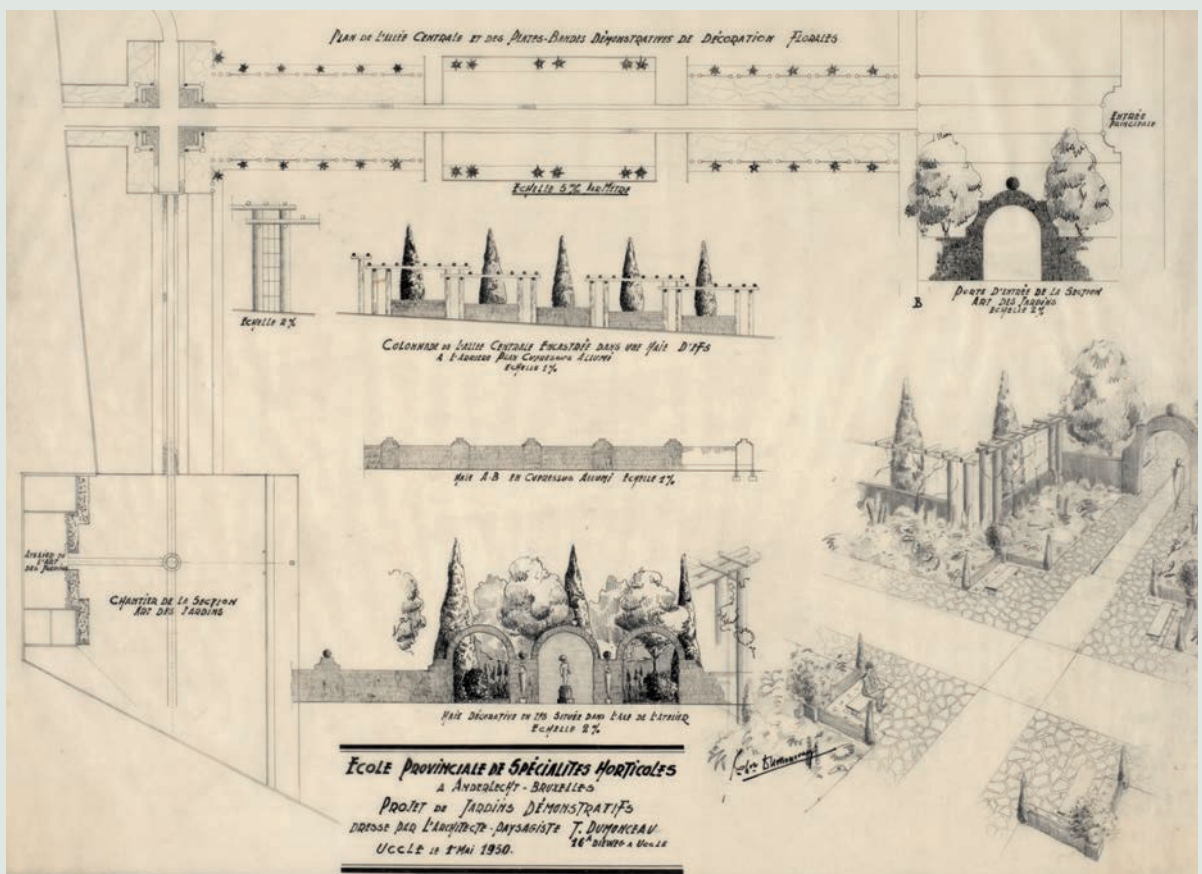
Les membres fondateurs forment le premier Conseil.

7 - LES CONSEILLERS.

Un Conseiller national est élu par chaque société représentant un pays.

Afb. 7

Fédération Internationale des Architectes Paysagistes (IFLA). Oprichtingsdocument (ontwerp) met de handtekening van de stichtende leden, 1950 (© René Pechère Bibliotheek, fonds IFLA).

Télesphore Dumonceau, Ecole provinciale de spécialités horticoles à Anderlecht. Projet de jardins démonstratifs, 1ère mai 1950. Oost-Indische inkt en grafieterts op calqueerpapier, 55,5 cm x 86 cm (©René Pechère Bibliotheek, fonds Télesphore Dumonceau).

Télesphore Dumonceau, Ecole provinciale de spécialités horticoles à Anderlecht. Projet de jardins démonstratifs, 1950. Afdruk op diazotypiepapier op basis van een origineel in Oost-Indische inkt en grafieterts op calqueerpapier, 77,5 cm x 87,5 cm (©René Pechère Bibliotheek, fonds Télesphore Dumonceau).

FOTO'S

De fotoverzamelingen in private archieffondsen kunnen enorm in omvang verschillen. Ze documenteren diverse functies die in de tijd evolueren: professionele documentatie die de landschapsarchitect zelf heeft verzameld, reportages over zijn verwezenlijkingen (door amateurs of professionals), de verkenning van een site vóór de uitwerking van het project (luchtfoto, polaroid ...), foto's van bouwplaatsen (soms gemaakt in het kader van een geschil met een bedrijf), foto's bestemd voor een publicatie of een tentoonstelling, materiaal voor lezingen en lessen, foto's van plannen en tekeningen...

Hoewel de oude zwart-witfoto van parken en tuinen algemeen geldt als een 'neutrale' manier om de werkelijkheid vast te leggen, is ze misschien toch het voorwerp van talrijke bewerkingen geweest. Net als voor het portret of de architectuurfoto kan de vergelijking -voor zover die mogelijk is- van negatieven, originele afdrukken en gepubliceerde foto's vaak complexe retouches aan het licht brengen. Die zijn van uiteenlopende aard: 'onethetische' omgevings-elementen verbergen achter een effen hemel of toegevoegde beplanting, contrasten beklemtonen, lijnen recht-trekken, het volume of de dichtheid van te recente aanplantingen vergroten, bloemen toevoegen in de perken...⁶ Dergelijke beeldbewerking wordt nog uitgesprokener wanneer de foto expliciet een publieke, demonstratieve of zelfs polemische dimensie krijgt. Een goed voorbeeld van deze werkwijze zijn sommige originele afdrukken (afb. 8a en 8b) in het fonds van landschapsarchitect Jean Canneel-Claes (1909-1989).⁷ Zo krijgt het fotografische document een ander statuut en illustreert het een ideale toestand die (nog) niet bestond toen de foto werd gemaakt en die misschien nooit werd verwezenlijkt. Toch wordt de fotografie nog altijd geassocieerd met het idee van een 'objectief' medium. Terwijl de gepubliceerde plannen dikwijls de verschillen met het uitgevoerde project vermelden, blijven de fotoretouches, op enkele uitzonderingen na, het geheim van het atelier.

Afb. 8a en 8b

Jean Canneel-Claes, tuin van de villa van J. Grimar in Genval, 1930. Foto W. Kessels, oorspronkelijke afdruk en afdruk getouchéerd met Oost-Indische inkt en witte gouache, 17 cm x 23 cm (© Archives d'Architecture Moderne).

Afb. 9a, 9b, 9c

Domein van Ernest Van den Broeck, *Les Roches Fleuries* in Genvval. Autochromoplatten, ca. 1920, 9 cm x 12 cm (© René Pechère Bibliotheek, fonds Ernest Van den Broeck).

Afb. 10

Tournay-Solvaypark in Watermaal-Bosvoorde (Vijverberg), verwezenlijkt door Jules Buysens, liefdadigheidsfeest (*garden-party*), 23 juni 1928. Stereogram in zwart en wit op glasplaat, 6 cm x 13 cm (© René Pechère Bibliotheek, fonds Jules Buysens).

Naast de negatieven en de afdrukken op papier, die in het collectieve geheugen vaak de fotografie van voor het digitale tijdperk symboliseren, moeten we ook het belang beklemtonen van de positieve originelen op transparante drager, in zwart-wit of in kleur. Ze werden voor private of publieke projecties gebruikt en illustreerden de –vaak veronachtzaamde– invloed die geïllustreerde voordrachten uitoefenden op de verspreiding van de esthetische stromingen begin 20ste eeuw.

De ontwikkeling van de kleurenfoto vormde een keerpunt in het documenteren van de geschiedenis van parken en tuinen. De autochromoplatten (afb. 9a, 9b en 9c) in kleur op glas zijn unieke getuigen van de chromatische keuzen die begin 20ste eeuw werden gemaakt. Autochromie is een positief fotografisch procedé waarbij een zilverhoudende emulsie in zwart-wit wordt verbonden met rood-oranje, groene en blauw-lila microscopische deeltjes aardappelzetmeel. Het procedé werd in 1903 door de gebroeders Lumière gepatenteerd en vanaf 1907 op de markt gebracht. Als ze in goede omstandigheden worden bewaard en behandeld (zonder de oude projectietoestellen te gebruiken!), vertonen deze platen nog een verbazingwekkende levendigheid. Sommige dateren van voor de Eerste Wereldoorlog en zijn bijzonder nuttig om de theorieën over het kleurgebruik in tuinen te toetsen aan de daadwerkelijke praktijk uit die tijd.

De landschapsarchitectuur ontsnapte niet aan het immense succes van de stereoscopische foto, die een beeld in reliëf toont. Ze produceerde eerst stereoscopische kaarten op papier en dan, tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw, positieve glasplaten in zwart-wit of in kleur (afb.10). In enkele fondsen uit het begin van de 20ste eeuw bevinden zich nog dergelijke stereogrammen. Een stereogram bestaat uit twee beelden gemaakt door een toestel voorzien van twee lenzen die zich even ver van elkaar bevinden als de beide ogen; bekeken met een stereoscoop scheidt dit een ruimtelijk beeld. Het procedé werd al snel toegankelijk voor amateurfotografen en kon worden toegepast zonder echte formele ambities; het werd gebruikt voor zichten van bouwplaatsen of gebeurtenissen of details met documentaire waarde. De stereoscopie werd tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog gebruikt, met soepele films onder glas.

Dia's vormen een heel specifieke en vaak onderschatte categorie binnen de fotoarchieven.⁸ Het procedé werd in 1935 ontwikkeld en kende aanzienlijk succes vanaf de jaren 1950. De uitzonderlijke kwaliteit van de kleur- en contrastweergave, de lage kostprijs, de ontwikkeling van de filmpjes door de fabrikanten, de eenvoud en flexibiteit van het opbergen, dit alles stelde amateurfotografen in staat indrukwekkende diaverzamelingen aan te leggen. Voor het eerst kon de landschapsarchitect

volledig autonoom een documentair corpus in kleur aanleggen dat de historicus een heel rijke getuigenis verschaft over de cultuur van de ontwerper, zijn smaak, zijn reizen, zijn inspiratiebronnen ... Het fonds René Pechère bevat meer dan 10.000 dia's, een deel ervan van zijn eigen werken, maar de meeste van zijn talloze bezoeken aan Belgische en buitenlandse tuinen.⁹ Door een inventaris op te maken van de talrijke diaverzamelingen die wereldwijd bestaan, zouden we een uitzonderlijke documentatie kunnen vergaren over de staat van honderden parken en tuinen uit de tweede helft van de 20ste eeuw. Een bescheiden bijdrage leveren ook nog de polaroidfoto's met directe ontwikkeling die zich in de dossiers van projecten uit de jaren 1960-1980 bevinden en die hoofdzakelijk gedurende de eerste contacten met de site werden gemaakt.

AUDIOVISUELE DOCUMENTEN EN GELUIDSARCHIEVEN

Ook audiovisuele archieven blijven een onvoldoende ontgonnen domein in historische studies en restauratieprojecten. Het wordt dus een hele opdracht om al die verschillende bewaarplaatsen en soorten materiaal te verkennen: familiefilms, amateurfilms, bioscoopnieuws (met onder meer de inhuldiging van openbare projecten), televisie-uitzendingen en reportages, bioscoopfilms ... Of ze nu door amateurs of professionals zijn gemaakt, de films die (helemaal of ten dele) aan parken en tuinen zijn gewijd, vormen vaak een unieke visuele getuigenis van de staat van een werk op een bepaald moment in zijn geschiedenis. Ook belangrijk zijn de *rushes* die niet in de definitieve versie zijn opgenomen en die een onverwachte aanvullende informatiebron kunnen vormen. De René Pechère Bibliotheek heeft tientallen uren film kunnen verwerven waarin de landschapsarchitect zelf parken en tuinen in België voorstelt. In enkele bijzonder belangwekkende films levert René Pechère ook commentaar op zijn eigen werken (de Kruidtuin, het Rijks-administratief Centrum, de Kunstberg in Brussel).

Er zijn slechts weinig geluidsarchieven aanwezig in de archiefbestanden. Toch zijn ze bijna altijd heel interessant omdat ze een documentaire waarde koppelen aan de originele gevoelsmatige, emotionele en psychologische dimensie. De fondsen van de IFLA en van het *Comité International des Jardins et des Sites Historiques* ICOMOS-IFLA bevatten honderden uren opnamen (geluidsbanden en cassettes) van congressen, vergaderingen, lezingen en debatten, sommige onuitgegeven. Ze stellen ons in staat grote 'stemmen' uit de landschapsarchitectuur van de tweede helft van de 20ste eeuw te herontdekken: Geoffrey Jellicoe, Silvia Crowe, Pietro Porcinai, René Pechère, Francisco Cabral, Zvi Miller... De digitalisering van deze broze dragers, die vaak beschadigd zijn en omzichtig dienen te worden behandeld, is een prioriteit in het conservatiebeleid.

Afb. 11

René Pechère, Congoleser Tuin op de wereldtentoonstelling van Brussel in 1958. Maquette gemaakt door Nicole Olyff (© René Pechère Bibliotheek, fonds René Pechère).

MAQUETTES

Het gebruik van gipsen of kartonnen maquettes om de ontwerpen van parken en tuinen uit te werken werd een courante praktijk vanaf eind 19de eeuw. Sommige maquettes waren eenvoudige dragers voor studies bestemd voor het bureau; andere werden gedetailleerder uitgewerkt en dienden om het ontwerp aan de opdrachtgever of aan het grote publiek te laten zien. Door de broosheid van de materialen zijn al deze maquettes helaas verdwenen. Alleen oude foto's illustreren de ontwikkeling van deze praktijk nog. Maar van twee belangrijke, thans verdwenen werken van René Pechère zijn de oude maquettes toch bewaard: de Vierseizoenentuin en de Congoleser Tuin op de Wereldtentoonstelling van Brussel in 1958 (afb. 11). Wellicht zitten nog enkele andere maquettes van tuinen verborgen in publieke of private collecties.

PROFESSIELE CATALOGI

Veel projectdossiers bevatten catalogi, brochures of reclameblaadjes opgesteld door inschrijvers en bedrijven die aan de uitvoering meewerken: boomkwekers, fabrikanten van tuinmeubelen, afsluitingen, bodembedekkingen,

zwembaden, verlichting, leidingen, enzovoort. Doordat ze het midden houden tussen het archief *stricto sensu* en een bibliotheek, willen bibliotheken dergelijke documenten niet altijd in hun catalogus opnemen en worden ze vaak over het hoofd gezien. Toch verschaffen ze de restaurateur een schat van informatie over oude plantenvariëteiten, materialen en praktijken, en zijn ze uitzonderlijk betrouwbaar en nauwkeurig. Zo speelde de originele catalogus van de boomkwekerij van Jules Buyskens een essentiële rol in de recente restauratie van de tuinen die Buyskens tijdens het interbellum op het domein van Buuren in Ukkel aanlegde.¹⁰

DE BIBLIOTHEEK

Soms wordt samen met een archiefbestand met private archieven ook de professionele bibliotheek van de landschapsarchitect in bewaring gegeven. Dankzij dit materiaal kunnen we de studie van het werk en de persoonlijkheid van de ontwerper aanzienlijk verdiepen. Op het gebied van de landschapsarchitectuur, net als op andere onderzoeksgebieden (architectuur, stedenbouw, plastische kunsten, literatuur), moet een systematische inspanning worden geleverd om

Afb. 12

Ex libris van René Pechère
 (© René Pechère Bibliotheek).

de persoonlijke bibliotheek van de ontwerpers te verkennen en te inventariseren voordat ze versnipperd raakt. Een privébibliotheek verbonden aan een archiefonds is niet alleen belangrijk vanwege de catalogus van publicaties maar ook vanwege materiële elementen die een boek uit de anonimiteit halen en er een uniek stuk van maken, dat tal van details kan verschaffen over de cultuur, het leven, de relaties van de ontwerper: een geïndividualiseerde band, een *ex libris* (afb. 12), een opdracht, de naam van een vroegere eigenaar van het werk, bibliotheekstempels, handgeschreven annotaties ... en misschien de verrassing van een los blaadje tussen twee pagina's. Op oude boeken ontdekken we soms nog de sporen van een echte genealogie van opeenvolgende eigenaars en hun netwerk van contacten, invloeden en verwantschappen. René Pechère zelf vermeldt de oorsprong van een aantal waardevolle boeken uit zijn collectie, zoals werken afkomstig van de bibliotheken van Achille Duchesne, Jules Buysens, Ernest de Ganay (Le Rouge) of burggraaf Charles de Noailles, voorzitter van de *Société des Amateurs de Jardins* (Neufforge). Als deze archieven, in hun veelheid van vormen, kunnen worden ontsloten aan de hand van steeds geavanceerdere onderzoekstechnieken, zullen ze onze appreciatie van de ontwerpen van landschapsarchitecten blijven vergroten en hun overdracht naar de volgende generaties verzekeren.

NOTEN

1. Het gaat hier om de periode waarin de planten de esthetische functie vervullen die hun in de westerse traditie wordt toegekend, en niet de maximale levensduur van een soort. Zo leggen Chinese en Japanse tuinen een grotere nadruk op oude exemplaren.

2. De belangstelling voor de architectuurarchieven uit de 19de en 20ste eeuw ontwikkelde zich tussen de jaren 1960 en 1980, toen de doctrines van het functionalisme ter discussie werden gesteld en de hedendaagse architectuurgeschiedenis kritisch werd herbekeken. In Brussel ontstonden de *Archives d'Architecture Moderne* (AAM) en het Sint-Lukasarchief in 1968. In Canada werden in 1974 de *Canadian Architectural Archives* opgericht, in 1979 gevolgd door het *Centre Canadien d'Architecture* (CCA), dat over uitzonderlijke middelen beschikt om zijn missie van verwerving, conservatie, wetenschappelijk onderzoek en verspreiding te vervullen. In 1981 werd in Parijs het *Institut Français d'Architecture* (IFA) geopend, waarvan een van de drie afdelingen aan archieven is gewijd, in Rotterdam werd in 1988 het Nederlands Architectuurinstituut (NAI) opgericht ... Al deze instellingen zijn sinds 1979 samengebracht binnen de *International Confederation of Architectural Museums* (ICAM). Sommige ervan bewaren enkele archiefbestanden die met landschapsarchitectuur verband houden, maar meestal is hun inbreng op dit domein heel beperkt. Over de behandeling van de architectuurarchieven, die talrijke overeenkomsten vertonen met die van de landschapsarchitectuur, zie *Manuel de traitement des archives d'architecture XIXe-XXe siècles*, Conseil International des Archives. Section des archives d'architecture, Parijs, 2000.

3. René Pechère Bibliotheek - CRBDUAP, Kluisstraat 55 (CIVA), 1050 Brussel (info@bvrp.net).

4. Tussen een landschapsarchitect en de tuinaannemer waarmee hij gewoonlijk werkte, ontstonden vaak duurzame en vriendschappelijke banden. Soms nam de aannemer zelfs de taak op zich om de archieven van de landschapsarchitect te verzamelen en te bewaren.

5. De IFLA werd in 1948 opgericht. Het *Comité International des Jardins et des Sites Historiques* ICOMOS-IFLA ontstond in 1968 en vaardigde het Charter van Florence voor de Bescherming van Historische Tuinen uit (1982).

6. Retouches kunnen op negatieven of op afdrukken gebeuren. Er moet nog een globale studie worden verricht naar de omvang van deze praktijk in de architectuur van parken en tuinen.

7. Fonds bewaard in de *Archives d'Architecture Moderne* (CIVA) in Brussel.

8. We gebruiken deze term in zijn huidige betekenis, zonder te verwijzen naar de andere procedés die vanaf eind 19de eeuw met deze naam werden aangeduid.

9. In 2012-2013 werd een algemene inventaris opgemaakt dankzij de medewerking van twee stagiaires-studentes in de kunstgeschiedenis aan de Université Catholique de Louvain-la-Neuve, Aurélie Dorchy en Mathilde Macaux.

10. Zie het artikel van Anne-Marie Sauvat in dit nummer.

Archives and landscape architecture. A green walk through the René Pechère Library

The exceptionally ephemeral nature of plant material compared to most other media gives the archives a particularly important role in ensuring the continued physical or virtual existence of landscape architecture projects. The idea of implementing a coherent policy to save, collect, preserve, survey and make the archives on parks and gardens available to the wider public has developed only very recently, however, some way behind its closest counterpart, the architectural archives. Founded in Brussels in 1988, the René Pechère Library was one of Europe's first institutions devoted primarily to the history of landscape architecture. Alongside its role as a specialist library, it strives to collect and showcase the archives that can account for all significant aspects in this field: personal resources of landscape architects, gardening contractors, owners and agricultural engineers who have taken part in the debate on landscape architecture, competitions, authors, professional and cultural associations (IFLA), etc. through as wide as possible a range of trends and media (graphical, written, photographic, audiovisual and sound archives, models, etc.).

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basy, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes en Brigitte Vander Bruggen

SECRETARIAAT

Cindy De Brandt en Linda Evens

REDACTIE

Raymond Balau, Hans Blanchaert, Bruno Campa-
nella, Nicolas de Villenfagne, Eric Hennaut,
Serge Kempeneers, Catherine Leclercq,
Harry Lelièvre, Anne-Marie Sauvat

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels en Erik Tack

NALEZING

Mia Verstraete tekstchirurg, Suzanne Gillijns,
Stephan Van Bellingen, en de leden van het
redactiecomité

VORMGEVING

Supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

BEDANKINGEN

Jean-Marie Bailly, Philippe Charlier,
Julie Coppens, Philippe de Gobert,
Alexandre Carleer, Alice Gerard,
Gaspard Jedwab en Alfred de Ville de Goyet.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling - Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel / Directie Monumenten
en Landschappen, CNN - Vooruitgangstraat 80,
1035 Brussel.

*De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten
voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.*

HERKOMST VAN DE FOTO'S

*Mochten er ondanks onze inspanningen om
alle reproductierechten te betalen toch nog
gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden,
dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij
de Directie Monumenten en Landschappen van
het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.*

FOTO OMSLAG

Josaphatpark. Schaarbeek
(A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB)

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM - Archives d'Architecture Moderne
ARB - Académie royale de Belgique
BVPB - Brussels vereniging voor plantsoen-
beheerders
BRD - Bibliotheek René Pechère
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
GOB - Gewestelijke Overheidsdienst Brussel
- Documentatiecentrum van Brussel Stedelijke
Ontwikkeling.

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2013/6860/018

**Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.**